

LUKÁCSY SÁNDOR

Vörösmarty estéje

RAPSZÓDIA

A világsi katasztrófa után hat év alatt csak hat költeményt írt (nem számítva megrendelésre, pénzért készített halotti epigrammáit), a hetedik, a *Fogytán van a napod* kezdetű, már töredék maradt. Ha írt: remekműveket; de minek? kinek? Kossuth már 1842-ben vezércikkben panaszkolt, hogy a költő munkáit nem vásárolják, most pedig Kilián György leszállított áron hirdeti a nyakán maradt portékát: „Nemzeti kiadás egy kötetben, egy acélmetszetű arcképpel. Előbbi ára 10 ft, most 6 ft. Kézi kiadás nagy 12-rét tíz kötetben. Szinte egy arcképpel. Előbbi ára 12 ft, most 8 ft”. Részvétlenség – és cenzúra. Az *Előszót* elküldte a *Hölgyfutár*hoz; a szerkesztői üzenetek közt kapott választ: „A küldeményt köszönjük. A megbízásnak iparkodunk megfelelni, de eddig még nem sikerült.” (1850. nov. 13.) Később sem; a verset csak munkái 1863–64. évi kiadásában fogja közzé tenni Gyulai Pál (hogy aztán monográfiájában egy szót se vesztegessen rá).

Erdélyi János nem akart beletörődni a költő hallgatásába:

*Még egyszer emeld föl Sár róna vidékén,
Utána viharnak, zengő szózatodat,
Hagyj minket a sírba leszállani békén,
Ha újra hallók még főséges dalodat.*

-----
*Dalolj még, dalolj még! hadd halljuk a szép szót,
Lepjen meg az újra minket valahonnan,
Mint meglep imádság harangja utazót
Remete tornyáról süketes vadonban.*

A buzdítást Vörösmarty nem olvashatta, mert csak 1863-ban jelent meg; de ha olvassa is, valószínűleg csak legyint. Ő már mindent megírt – régesrég. Bujdosásának tényeiről levelei tudósítanak, a bujdosó érzelmeiről korábbi versei – fantasztikus anticiációk.

„Én egész Aradig mentem, hol már legnagyobb zavart és rendetlenséget találtam... Most itt vagyok, s minden érettséggel érzem, hogy amit a becsületes, de gyarló kormányzó mellett a gázság készített, annak súlyát és keserveit a nép fogja viselni.” (Feleléséhez)

*Egy nemzet lelke vesződék
Végső napjaival. Szemlélnem kellene veszését,
S csak siratám; többé nem voltam menteni képes.
Itt vagyok, a vas sors kerekétől törve, futólag
Bujdosom a földet...*

(Magyarvár, 1830)

„...láttam az általános felfordulást s bekövetkezését annak, amit én oly régen, de fájdalom! minden siker nélkül megjósoltam... elhagytam Aradot, s bolyongtam az országban fel s alá.” (Újfalvy Sándorhoz)

*A hős tova és tova tévedezőn
A képtelen éjbe halad.
A vérbe borúlt, csata dúlta mezőn
Elhallgat az éjjeli had.
S rémséges, halotti a csend, a magány
A vad rohanások, a hadzaj után.*

(A hős sírja, 1833)

Ami a legkínosabb lehetett az „itt élned, halnod kell” költője számára: az emigrálás lélekemésztő gondolata. „Szerettem volna távol lenni Magyarországtól, hogy *ne lássam* szomorú átalakulását, melyet már előre sejtettem; azonban a bizonytalan hírek s társaim szavazata visszatartottak...” (Feleségéhez)

*Hajtsatok el, viharos tengerhez hajtsatok engem,
Oh ti sötét éjnek habozói, hogy ottan az örvény
Nyeljen el, és ne csekély habban, hullámban enyésszem,
Hogy magasan feküdjék a vízbére lelkemen, annak
Vad zuhogásaitól siketüljek, hogy ha fölöttem
Nemzet pusztúl el vagy esik rabigába, ne tudjam.*

(Magyarvár, 1830)

Végül maradt; hogy közlőll hallja a dermedt csendet (mely elhallatszott Döblingbe is: „Iszonyú csend lepte el az országot”), és megírhatta az *Előszó* didergető sorát a három lélektelen kötőszóval: „Most tél van és csend és hó és halál.” Ugyanezt a csendet képzelete megtapasztalta már huszonhét éves korában:

*Mint halál határán
Mindenfelé csend s hallgatás vagyon;
Gondatlan arcot nem látok sehol,
Nehéz lecsüggő fejjel jár az ősz,
És apja gondját látván, a fiú
Nem mer vigadni, félre andalog.
Párták alatt szép hölgyek arcain
Némán, setéten ül a félelem,
S a bús mosolygás sírni láttatik.
Dal nélkül állnak hősi csarnokok...*

(Salamon király, 1827)

*

Vörösmarty Baracskán, majd Nyéken húzta meg magát. Alacsony hajlékáról Jókai szerint azt mondogatta: „Jó, hogy a magyar poéta lesütve szokta hordani a fejét, mert ha egyenesen hordaná, megütné a fejét a gerendába.” A rossz hírek itt is utoléri. Veszélybe kerül akadémiai tagsága, egyetlen rendszeres jövedelme. Fáy Andrást kapacitálják: elnöke lehet a testületnek, ha tisztogatni fog; ámde „a jó öreg inkább szereti

macskáját simogatni, mint a nála nagyobb urakat. Amellett ő barátait, mint Vörösmarty stb. törölje ki a tagok sorából? Kitorli bizony a seggét!” (Vachott Sándor levele) A költő kétségbeesetten irogat Pestre, sürgeti járandóságát: „Adósság, tehetetlenség, sánta remény, hidd el, alig nevezhető életnek. Itt a lelki erő oszlop, melyről elpusztult a híd.” (Tóth Lőrinchez)

Néha fellátogat a fővárosba, íróársai borral, cigányzenével fogadják, de megdöbenteti őket elhanyagolt öltözete, alig jártányi ereje. Gyulai Pál mestere prózáknak, de a maga puritán módján; mondatai arányosak és izmosak, mint egy görög szobor, ruházat és cicoma nélkül; költői távlatot talán csak egyszer nyitott, amikor azt írta az öreg (ötven egynéhány éves!) Vörösmartyról: „Rom volt, mint Magyarország.” Omladékok közül hajtott ki az utolsó sudár: *A vén cigány*.

Szokás félreérteni, bár Komlós Aladár már régen kimutatta, hogy a krimi háborútól a költő nem hazája sorsának földerülését várta; ellenkezőleg: a vers a háború iszonyata ellen tiltakozik. Mint az akkori sajtó is: „Kívánjuk, hogy [...] e harc legyen az utolsó, legutolsó, melyben ember ember ellen támadt, s utána legyen örök béke a földön...” – akkor lesz majd „ünnep a világon”.

Berzsenyi helytelenítette az antik és a keresztény mitológia vegyítését a költészetben. Vörösmartynak nem volt ilyen iskolás aggálya. A krimi háborút, mely a szentföldi bonyodalmak ürügyén robbant ki, s azzal fenyegetett, hogy mint a *Pesti Napló* írta: „Krisztus sírja vita tárgyává válik” (a vers szerint: „Isten sírja reszket a szent honban”) – a krimi háborút Vörösmarty egyetemes világdrámává növelte: ebben, amennyire a zseniálisan homályos képek látni engedik, megjelennek s az ég boltozatján dörmöbölnek a lázadó angyalok, hogy elbukván a pokolban zokogjanak, és megjelennek az ősbűn – engedetlenség, zendülés, öldöklés, háború – típusalakjai: „a lázadt ember” (Ádám), a „gyilkos testvér” (Káin), megnevezve Prometheus, majd az engesztelődés főszereplője, Noé – a nagy világdrámát csak úgy lehetett valóban egyetemessé formálni, ha a költő mind a pogány, mind a keresztény hitrege kellekeit igénybe veszi, akármit mondott Berzsenyi.

Előzmények, külön-külön, voltak már a magyar irodalomban. „A lázadt ember vad keservei” elhangzottak már Baróti Szabó Dávid miltoni parafrázisában:

*Oh, úgymond, mért nem szaggattok el engem, ijesztő
Árnyékok! Ti kösziklák! hézakra repedvén,
Mellybe rekeszkedjem, zárjátok messze szememtől
E fényességet! Ragyogó Nap! vond meg ezentúl
Súgárid, s magad is gyászold síralmas elestem!
Jaj vétkem! jaj lelkemnek szegezései! S hát az
Én iszonyú bűnöm már hányni világot is el fog
Sarkaiból?...
Illykép sírt Ádám.*

(Első szülőink esete, 1789)

Halhatatlan kínjától gyötörve, Prometheus már Verseggy Ferencnél halhatatlan panaszra fakadt:

*Oh ti magas egek! oh szapora szelek!
Ti víz-eredetek és tengeri habok!
Mindennek anyja, Föld! és te nap-ösvény,*

*Melly mindeneket általfogsz és szemlélsz.
Néktek panaszkodom mindnyájotoknak!
Látjátok! Isten létemre miket kell
Egy másik istentől kiállanom!*

(A lebilincsezett Prometheus, 1792)

És végül: Káin bibliai történetét már Kemény Zsigmond mint az egész emberi história kezdőpontját és alapképletét fogta fel:

„Az első testvérek sorsa az emberiségé.
Ábelnek áldozata kedvesebb volt isten előtt.
Mit tesz ez?

Nemde, hogy Ábel foglalatossága jobban díszlett, többet kamatozott, azaz ő volt a gazdag?

S Kain, a szegényebbik testvér, mit tőn?
Megölte Ábelt.
Ennek így kellett végződni.”

A két testvér esetével el van mondva nemünk története egészen a végítéletig, mert minden, mit a krónikák följegyeztek s fognak ezentúl is hirdetni, a régi dallamnak csak változatai... (Gyulai Pál, 1847)

Az igazán nagy művek gyakran, szerzőjük szándéka nélkül, magukba fogadják és összegezik azt, amit előttük a századok elmondtak. Ilyen a *Hymnus*, a *Szózat*, titokzatos konglomerátumai korábbi gondolatoknak, szavaknak, motívumoknak, ilyen *A vén cigány* – s mert ebben már föltűnik (neve nélkül) Madách Lucifere, hozzá lehet fogni a legnagyobb összegező műnek, *Az ember tragédiájának* megalkotásához.

*

Babits szerint: „Az az egész teljes és nagyszerű élet, mely Vörösmarty minden képeben ragyog, valami nagyszerű halállal van aláaknázva.” Szerb Antal: „Ady Endre előtt ő volt az a magyar költő, aki leginkább a halál rokona volt.”

Vörösmarty már huszonkét éves korában verset írt a halálról:

*De hát hová most? Halni vagy élni? Ha!
Ott nincs remény, itt nincs nyugalom: hová?...
Ronts le nagy ég, anyaföld temess el!*

Ez a vers azonban – címe: *A bujdosó gyilkos* – szerepjátszó költemény, Vörösmarty más nevében beszél. Akárcsak a talányos értelmű szonettban: *A bűnös sírverse*, s több másban, mint az *Egy korán haló végszava*, *A csendes haló*, *A haldokló lány*. Vörösmarty sosem a saját haláláról írt. Az a fajta személyes halálköltészet, amely majd Illyés Gyula kései lírájában bontakozik ki, nála ismeretlen.

Noha sok dolga volt a halállal. A *Zalán futásában* és egyébütt hekatombákat halmozott föl, egyetlen költőnknek sincs annyi halottja, mint neki, hősepikában nem megy másképp. Egyszer valódi halálos ítéletet szavazott meg: 1849-ben, mint a Kegyelmi Szék tagja, egy rablógyilkos nemesemberét. Eltemette kicsi fiacskáját; verset nem ő, hanem Petőfi írt róla. Bujdosása alatt aggodalmát furcsán fejezte ki: kérte feleségét, „ha jövőre még írsz, nevezd meg egyenként gyermekeidet, mert akit meg nem nevezsz, félttem, mintha hiányzanék”. Költői penzum, hivatali aktus, néma családi

gyász, a megtört férfi zavart képzelődése – és a személyes vallomások hiánya. Azt sem tudjuk, félt-e a haláltól. Vagy keresztény-sztoikus rezignációval várta? A líra hallgat.

Vörösmarty költészetében minden képpé objektiválódik. A halál is. Némelykor valóban csak egy kép: Lépes Bálint, Pázmány és más prédikátorok hagyományos kaszás halálának romantikus iszonyattá stilizált rokona.

*Ült pedig anyja setét fészkén a sárga Halálfi...
Pisla világ bolygott szeme mély üregében, erőtlen
Csontai zörgöttek lélekborzasztva, ha mozdult,
S gyászos enyészet volt vállára kerítve palástul.
Szája kajánságtól vala halvány kéksze beszegve,
És csak alig takará sorait gyér barna fogának.
Termete váz, szive kő, horgas keze fojtani termett.
Most is játékból abban gyakorolta hatalmát;
Fojtogató még a levegőt is...*

(Délsziget)

Máskor a leírás elmarad, csak a halál tevékenységének eredményét látjuk, a haláltánc-irodalom tömegjelenetét:

*És haloványan a dús, a szegény és a koronás fők
Mennek alá, víg, bús, balga, mogorva vegyest.
(Mint a földmivelő)*

A *Csongor és Tünde* három vándorából és *A holdvilágos éj* című elbeszélés három tótjaiból is kitelik, ha összetereljük őket, egy haláltánc személyzete.

- Kalmár: *Segíts tovább, te gyámbot: menni kell...
Még a halál, a [meg]váltó, nincsen itt.*
- Első tót: *Ősapám... amint a vakondhoz kaszája nyelével mérgesen leüte,
a kaszaél úgy csapódék nyaka fölé, hogy feje azon pillanatban
lába elé gördült.*
- Fejedelem: *Lázadj fel, tenger, bérc, te hullj alá,
Gördülj ki, föld, e fáradt láb alól,
Szakadjatok rám, égő csillagok,
Romlástok harsogása jel legyen,
Hogy egy királyi lélek sírba megy.*
- Második tót: *Ősapám... nekitámasztá egyik csipejének a kenyeret, s oly hatal-
masat vága hozzá, hogy egyszersmind magát is derékon ketté
darabolta.*
- Tudós: *...én nem kívántam, hogy legyek, s vagyok!
Majd nem kívánnék halni, s meghalok!*
- Harmadik tót: *Ősapám... Eszmélet nélkül rohant a boldogtalan, s oly erővel,
hogy balkeze tövestül vagy inkább szívestül kirándult testéből.*

Vörösmarty valami furcsa makacssággal egyre-másra kényszeríti szellemi teremtményeit szembesülni a halállal, még – elképesztő ötlet – nyelvtankönyve példamondatainak szereplőit is:

„– Tulajdonképpen még nincs kedvem meghalni. Minél inkább korosodik az ember, annál erősebben ragaszkodik az élethez.

– Valóban jól teszi az ember, ha oly későn hal meg, mint csak lehet, s ha lehetséges, éppen csak nagy kora miatt.”

Egy drámahőse viszont a kései halál miatt zsörtölődik:

*Hajh! késő vendég a halál.
Nem jött el értem, míg erős
Dárdával vártam a csatán,
Kikerülte izmos ifjúságomat,
S remegve tért el másfelé.
Akkor gúnyolva hittam őt;
Most éji tolvajként jön el,
S kilopja fájó lelkeimet.*

(Hábador)

Későn, vagy korán, csak egy bizonyos: a halál egyetemes hatalma:

*Halandóság! te régi szörnyeteg,
Te nyelsz be mindent, ami volt s vagyon,
És ami lesz, bár milliószor annyi,
El nem kerüli örvény torkodat.
Halandóság! te fogsz el engem is,
Egy könnyű pelyhet a sok nagy között.*

(Salamon király)

A halál itt már személyes alakot öltött, tegezni lehet és szörnyeteggé minősíteni, mint majd Vörösmarty egy újabb drámájában is, megelőzve és kegyetlen válasszal le-tromfolva a *Csongor és Tünde* Tudósának tépelődéseit: „A halál, E telhetetlen éhü szörnyeteg Nem nyelt-e el még mindent, ami élt?” – a gyönyörű tiráda a szépségsirató kö-zépkori effictiók modorában folytatódik:

*Itt egy kis romladékot mutatok.
Hol rajta a teremtésnek keze?
Hol a művészet drága rongyai?
Hölgyecske volt, hol vannak fürteid,
Nemes kisasszony, a kacér szemek,
Hol a mosolygó ajkak csábjai?
Hős volt talán, vagy jámbor jótevő,
Világhírű bölcs, vagy hatalmas úr?
Hol a kegyesség s bátorság jele,
A homlok büszke méltósága, hol
Csak egy vonás az élet fényszakából?
Mindent lerágott a halál foga...*

(Kincskeresők)

Végül a halál maga válik drámai szereplővé az *Örök zsidó* című töredékben, mely Ahasverus legendáját – Goethe, Quinet, Arany János témáját – dolgozta volna fel, ha kétszeri nekirugaszkodás után (az 1830-as, 1840-es években) nem marad csonka: néhány vázlat, néhány elkészült verssor, irodalmunk nagy vesztesége, hogy nem több. Egy részeg, akit a halál üldöz, születendő árnyai és holtak szellemei, ördög, gépemberek, filozofikus gondolatok népi jelenetekben – a költő fantáziája sosem tört mélyebbre s magasabbra, sosem járt be hatalmasabb tartományt, talán még pazar játékában, a *Csongor és Tündé*ben sem. Az örök zsidó és a halál méltó ellenfelek.

Örök zsidó

*Ezerszer híttalak, s te nem jövéél, s most,
Míg a világ világ lesz, nem halok meg...
Látni akarom, mint lesz semmivé,
Mint száll egyik nemzedék a más után,
Mint hullnak össze minden csillagok,
Hamvába mint száll a roppant világ.
A romladékon állni akarok,
Órjási romladékodon világ,
Midőn már senki sem lesz, egyedül,
És úgy halok meg, mert fog tetszeni.*

Halál

*Oh föld, te sír vagy, egy nagy temető,
Itt lábam alatt vannak minden fiaid:
Én eltemettem mind, amennyi volt,
S amennyi lesz, mind el fogom temetni,
S majd ha minden, ami élt, e láb alatt lesz,
Akkor – akkor – de szinte rémülök e gondolattól,
Akkor nem leszen többé mit ölni,
Nem lesz mit rontani,
Akkor magamra szálland haragom,
Megsemmisítem akkor magamat,
S bezárom a teremtés ajtaját.*

Vörösmarty vígjátéknak tervezte e művét; furcsa, groteszk és halálos vígjáték, melyben mindenki meghal, a két nagy antagonistá is; a halhatatlan zsidó és a halál. Megszűnik maga a lét; nincs hit, sem remény, nincs túlvilág. Vörösmarty a legkeserűbb és legprofánabb költőnk. A semmivel csak ő mert szembenézni.

Vagy – mivel szavakba foglalta – szembeszegülni? A halál meghal, a költészet örök.

*

A költészet örök, a költő meghal. Egyre többször kell kimondani a szót: utolsó. Az utolsó sérelem: egy idéetlen paródia a *Szózat*ra. Az utolsó siker: a Nemzeti Színház

Az áldozattal kezdi évadját. Az utolsó publikáció: *A vén cigányé* a *Pesti Napló*ban. Az utolsó vers: *Fogytán van a napod*. Az utolsó levél: borairól intézkedik. Az utolsó lakás: Pesten, a Váci utcai Kappel-házban.

Barbás József így emlékezik a költözkedésre: „Én szállítam a költőt oda kocsin, ebéd után. A lépcsőkön én kísérem föl gyalog, neje is lesietvén eléje az emeletre. Karon vezettük, noha ő vonakodott a vezetéstől. Fölérve, szétnézegetett szobájában, támlányba ült, dohányzott, s nagyobb társaságot kívánt látni. Öt óra tájon engemet meg is kért, hogy menjünk le a Korona kávéházba. Én vonakodtam, de nem tarthatám vissza. Lementünk, de félóránál tovább nem engedhetém ott maradni, mert pipafüst volt. Ő folyvást beszélgetett, meglehetősen vidáman, élceket is vegyítve szavaiba, sőt cigány és tót adomákat is mondogatott. Midőn visszatértünk, csak akkor kellett már kissé erősebben támogatni, de akkor sem feküdt le mindjárt, hanem megint támlányába ült, s csak negyedóra múlva bírtuk rá, hogy lefeküdjék.”

Ez 1855. november 17-én történt. Allapota még akkor este rosszra fordult, két nap múlva halott volt. „Halála percében mi hárman valánk jelen”: Toldy Ferenc, egy fiatal orvos és az emlékező Barbás. „Neje a mellékszobában mély fájdalomakba volt esve.”

MEGFÁRADT EMBER HAMVÁRA NEHEZKEDIK A DOMB

